

TÜRK

2020, Yıl/Year: 8, Sayı/Issue: 23, ISSN: 2147-8872

TÜRK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
TURUK International Language, Literature and Folklore Researches Journal

Geliş Tarihi / Date of Received: 02.12.2020

Kabul Tarihi / Date of Accepted: 10.12.2020

Sayfa / Page: 253-270

Research Article / Araştırma Makalesi

Yazar / Writer:

Dr. Öğr. Üyesi Zafer Topak

Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
z.topak@karabuk.edu.tr

POETİK BİR TERİM OLARAK KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE DÜŞÜNCE*

Öz

Klasik Türk şiirinin poetikasının ve poetik terimlerinin belirlenmesine katkı sağlaması amacıyla yaptığımız bu çalışmada, “düşünce” kavramının klasik Türk şiirinde poetik bir çerçevede nasıl ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Çalışma kapsamında belirlenen eserler incelendiğinde şairlerin düşünce kavramına karşılık olarak çoğunlukla “fıkr ve endişe” kelimelerini kullandıkları görülmüştür. Düşünceyi poetik çerçevede ele alan ve konunun farklı yönlerine değinen şairlerin bu değerlendirme dizeleri eserlerinde dağınık olarak yer almakla birlikte gazellerin mahlas beyitleri ve kasidelerin fahriye bölümleri değerlendirmelerin daha sık yapıldığı bölümler olarak görülmektedir. Şairlerin düşünce ile ilgili yaptıkları tespit ve değerlendirmelerden bazıları şu şekildedir: Şairin özgün bir düşünceye sahip olması çok önemlidir. Güzel, beğenilen ve değerli şiirler, özgün bir düşünce ile yazılabilir. Değerli, güzel anlam ve mazmunlar oluşturmak, yeni tarzda şiirler yazmak güçlü bir düşünce sayesinde mümkündür. Şiir, öncelikle şairin düşünce dünyasında şekillenip oluşur. Şiir, düşüncenin ürünüdür. Şairler yaptıkları değerlendirmelerde düşünceyi “kuş, deniz, inci, sihirbaz, haberci, mum, gül” gibi birçok unsura benzetmek suretiyle de düşüncenin farklı poetik yönlerine değinmişlerdir.

*Bu makalede ele alınan konu kapsamında, 15-18. yüzyıllar arasında yaşamış 20 şairin Türkçe Divan’ları ve iki şairin aynı zamanda mesnevisi incelenmiştir. Şairler ve ilgili manzumeleri sıralanırken ise 15. yüzyıldan 18.yüzyıla doğru bir sıra takip edilmiştir. Çalışmada geçen kısaltmalardan, “K” kasideyi, “G” gazeli, “R” rubaiyi, “Mus.” musammatı, “Mes.” mesneviyi karşılamaktadır. Konu ile ilgili seçilen örnek beyitlerin yanında yay ayraç içerisinde önce şairin adı/mahlası, sonra manzumenin ve beytin numarası yer almaktadır. Mesnevilerin adında bir kısaltma yapılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Düşünce, Klasik Türk Şiiri, Poetika, Klasik Türk Şiiri Poetikası, Şiir ve Düşünce İlişkisi.

THOUGHT IN CLASSICAL TURKISH POETRY AS A POETIC TERM

Abstract

In this study, which we have done in order to contribute to the determination of the poetics and poetic terms of classical Turkish poetry, it is tried to determine how the concept of "thought" is handled in a poetic framework in classical Turkish poetry. When the works determined within the scope of the study were examined, it was seen that the poets mostly used the words "idea and concern" in response to the concept of thought. Although these evaluation lines of poets who deal with thought in a poetic framework and touch on different aspects of the subject are scattered in their works, the compliment (fahriye) sections of odes (kaside) and pseudonym (mahlas) couplets (beyit) of lyrics (gazel) are seen as the sections where evaluations are made more frequently. Some of the determinations and evaluations made by the poets regarding thought are as follows: "It is very important for the poet to have an original thought. Beautiful, admired and valuable poems can be written with an original thought. It is possible to create valuable and beautiful meanings and to write poems in new styles, thanks to a strong thought. Poetry is primarily shaped and formed in the world of thought of the poet. Poetry is the product of thought." Poets also touched on different poetic aspects of thought by likening thought to many elements such as "bird, sea, pearl, magician, messenger, candle, rose" in their evaluations.

Keywords: Thought, Classical Turkish Poetry, Poetics, Classical Turkish Poetry Poetics, Relationship Between Poetry and Thought.

Giriş

Şairlerin çok önemsedikleri düşünce kavramı güncel Türkçe sözlüklerde "uzay ve zamanın ötesinde, öznenin dışında, kendiliğinden var olan, duyularla değil, yalnızca ruhen algılanabilen asıl gerçeklik, mütalaa, fikir, ide, idea; dış dünyanın insan zihnine yansımaları; niyet, tasarımı; tasa, kaygı, sıkıntı; ilke, yönetici sav" (Akalın vd. 2011: 742), "zihnin bir şey hakkında edindiği düşünme ürünü olan kavram, fikir; bir kimse veya topluluğa has görüş, fikir; yapılması düşünülen şey, niyet, tasarımı; tasa, kaygı" (Ayverdi 2006: 786), "düşünme sonucunda elde edilen görüş, biliş, mütalaa, fikir, mülhaza, ide; insanın dış dünyadan edindiği bilgiler ışığında bir senteze varması, olaylar arasında bağlantılar kurarak yeni bir bilgiye ulaşması süreci; dış dünyanın insan zihnine yansımaları; düşünme gücünün kapsadığı her türlü etkinlik, her türlü zihinsel etkinlik; geleceğe yönelik tasarım, niyet" (Çağbayır 2007: 1336) gibi birbirine benzer anlamlarla yer alır. Bu kavram, terimler sözlüğünde ise "düşünme ediminin içeriği; düşünmenin ürünü olan, düşünülen içerik; ilke, yönetici sav" (Felsefe Terimleri Sözlüğü), "fikir; edebiyat eserlerinin özünü dolduran, içeriğini oluşturan ona hakiki kıymetini kazandıran iki temel unsurdan biri olan konu veya temayı oluşturan şey" (Karataş, 2004: 124) şeklinde açıklanır.

Düşünce kavramı yerine kullanılan “fıkr/fikir” kelimesi sözlüklerde “düşünce; düşün; kuruntu” (Akalin vd. 2011: 874), “fikir, düşünce; idrâk; hâtır; zihin, akıl; zihin tasavvuru, kuruntu; murad, maksat, niyet” (Devellioğlu 2007: 266), “düşünü, insan düşüncesi” (Akalin 1984: 111), “düşünme, kuvve-i müfekkire, düşünülen şey, mütalaa” (Parlatır vd. 2006: 125), “düşünme, düşünce, görüş, üzüntü, ihtiyaç, düşünmek” (Kanar 2009: 1368) şeklinde yer alırken endişe kelimesi de “düşünce; merak, kaygı, vesvese; gam, keder; şüphe; korku” (Devellioğlu 2007: 223), “tasa, kaygı; kuşku; korku; düşünce” (Akalin vd. 2011: 798), “Mutlak fikirdir, iyi olsun kem olsun. Havâs-ı bâtinîyyeden kuvve-i müfekkirede hâsıl olan hâlettir.” (Yılmaz 2019: 610) karşılıklarıyla kullanılır.

Şiir ve düşünce ilişkisi, divan şiirinde irdelenmekle birlikte yeni Türk şiiri döneminde ve Batı şiirinde de ele alınmıştır. Salih Bolat, şiir ve düşünce ilişkisini ele aldığı bir yazısında şiirin düşünce boyutunu üç açıdan ele almak gerektiğini söyler ve bu üç hususu şu şekilde açıklar: “Birincisi, şiirin kendisinin bir düşünme (duyma) biçimi olduğunu öne süren bir yaklaşım olarak düşünce; ikincisi, dilin bir söylem biçimi olarak şiir niteliği kazanması için gerekli olan dinamik olarak düşünce; üçüncüsü, bir şiirsel metnin içeriğinde yer alan kaygı, “mesaj” olarak düşünce.” (www.aymavisi.org). Düşüncenin bu üç boyutunun da şairler tarafından irdelendiğini görmek mümkündür. Tanzimat döneminden Cumhuriyet’e uzanan yeni Türk şiirinde –Servet-i Fünûn ve Fecr-i Âtî dışta tutulursa- şairlerin histen çok düşünceye yakın olduklarını söylemek yanlış olmaz. Bu dönemde, Edip Cansever gibi düşünceyi açığa çıkararak “düşüncenin şiiri”ni yazma taraftarı olan ve Necip Fazıl gibi şiiri bir “fikir çilesi” olarak gören şairler olmakla beraber, “şiirin içinde fikrin, elmanın içindeki gıda kadar saklı olması” gerektiğini savunan Valery gibi şairlerin etkisiyle şiirde düşünceyi önemsiz gören ve/ya onun belirginleşmemesi gerektiğini savunan Ahmet Haşim gibi şairler de vardır (Erol 2014: 65; Kale 2014: 482).

Kimi şairler şiiri yalnızca duygu olarak görürken kimileri de onu düşünceyle özdeş tutmuşlardır. Şiirde düşüncenin, yalnız düşünce ve kavram olarak bulunduğunu söylemek doğru olmaz; bir seçme ve birleştirme yetisi olarak vardır. Düşünceler hayal gücünün yaratıcı potasında bir görüntü kazanır ve şekillenirler, diri birer varlık olurlar. Dolayısıyla salt bir fikir söylemek bir şey anlatmak şiir değildir, böyle olsaydı bütün fikir ve hikâyeleri şiir saymak gerekirdi (Tunç 1946: 6; Cömert 2012: 187-192). Aslında burada önemli olan, şiirde düşüncenin yer alışından çok, düşüncenin nasıl yer aldığıdır. Çünkü düşünce, duyguyla ve şiirin diğer unsurlarıyla birleşime ulaşmış ya da ulaşamamış olarak bulunabilir. Eğer düşünce, duygu-düşünce diyalektiği içerisinde değişim ve dönüşüme uğramışsa burada şiir sanatı bakımından problemden söz etmek doğru olmaz; zira böyle bir durumda düşünce salt düşünce olmaktan çıkmış, poetik yapı ve anlam kazanarak şiirin kurucu öğelerinden biri olma durumuna gelmiş demektir (Gariper 2010: 93).

Düşünce kavramı tezkirelerde de yazarlar tarafından bir değerlendirme ölçütü olarak görülmüş ve çoğunlukla kelime, Arapça karşılığı olan “fıkr, efkâr” şekliyle kullanılmıştır. Tezkire yazarları, şairleri tavsif ve takdir ederken bu kelimeleri kullansalar da onlarla tam olarak neyi ifade ettiklerini açıklamazlar. Onlar, “bıkr-i fıkr” adını verdikleri düşüncenin orijinal hâli üzerinde daha çok durmuşlardır. Düşüncenin doğuştan gelen bir meziyet olduğuna inanan tezkireciler, düşüncenin ayrıca çalışmayla elde edilebilecek bir yönünün bulunduğu da dikkat çekmişlerdir (Çapan 1993: 534; Tolasa 2002: 366, 367).

Şairlerin, söz, şiir, şair vb. birçok poetik konuda görüş ve değerlendirmelere de yer verdikleri divan dîbâcelerinde de düşünceye dair çeşitli değerlendirmeler görmek mümkündür. Örneğin Müverrih Âlî, dîbâcesinde tefekkürsüz ve hakikatsiz şiir yoluna girilmemesini telkin ederken şairlikte düşüncenin önemine dikkat çeker (Üzgör 1990: 28).

Poetik Bir Terim Olarak Düşüncenin Klasik Türk Şiirinde Ele Alınışı

Birçok poetik husus gibi şiir ve düşünce ilişkisi de divan şairlerinin üzerinde önemle durdukları bir konudur. Divanlarını taradığımız şairler, konuyu “düşüncenin şiir ve şair açısından önemi, şiirin oluşumunda düşüncenin yeri, düşüncenin diğer poetik unsurlarla ilişkisi” vb. farklı açılardan ele almışlar ve önemli değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Yapılan değerlendirmelere bakıldığında onların düşünceye ideoloji ya da siyaset temelli yaklaşmadıkları, düşünceyi şiirin oluşumuna etki eden önemli bir husus olarak ele almak suretiyle konuya poetik ve estetik açıdan yaklaştıkları görülür (Erkal 2019: 302).

Ahmet Paşa (ö.1496-97)'nın, düşünce hakkındaki poetik beyitleri incelendiğinde, onun konuyu üç açıdan değerlendirdiği görülür. Ona göre, şiirin oluşmaya başladığı yer, şairin düşünce dünyasıdır. Paşa, düşünce dünyası kadar düşüncenin güzel olmasını da önemli görür; zira güzel şiirler güzel düşüncelerin ürünüdür. O, ayrıca düşüncenin “bikr” yani özgün ve yeni olması gerektiği üzerinde durur ve konuyu güzel şiirler bağlamında ele alır.

Bir beytinde “Ey padişah, dün gece seni methetmeyi düşünmeye başlayınca düşüncenin doğusundan parlak bir güneş doğdu.” diyen Ahmet Paşa, şiirin düşünme melekesi ile olan ilişkisine dikkat çeker ve onun düşünce dünyasında şekillendiğini vurgular. Güneş kadar parlak ve göz alıcı şiirler, düşünce dünyasından parlayacaktır:

Hüsrevâ medh-i zamîrin fikr ederdim dün gece
Tâli' oldu maşrik-ı endîşeden enver güneş (Ahmet Paşa, K.19/59)

Düşünceyi bir huriye benzeten şair, onu süslemek suretiyle şiir bahçesini bir cennet bahçesi hâline getirdiğini ifade eder. Bilindiği gibi cennet kadınlarından olan huri, Kur'an'da yakut ve mercana, yüksek değerinden ötürü de saklanması gereken bir inciye teşbih edilir ve daha önce kimsenin görmediği bir güzelliğe sahip oluşu vurgulanır (Topaloğlu, 1998: 388). Paşa, bu benzetmeyle bir yandan düşüncesinin güzellik, benzersizlik ve kıymetine dikkat çekerken öte yandan böyle bir düşüncenin eseri olan şiirlerin cennet misali bir güzelliğe sahip olacağını anlatmak ister:

Müzeyyen kılıp hûr-ı efkârımı
Behişt eyledim bâg-ı eş'ârımı (Ahmet Paşa, K.2/71)

Ahmet Paşa, düşüncesinin özgün oluşuna dikkat çektiği bir başka beytinde ise bu düşünceler sayesinde gönlünde binlerce parlak ay oluştuğunu belirterek özgün düşüncenin aynı zamanda gönle bir güzellik ve zenginlik kazandırdığına işaret eder:

Ey püser ebkâr-ı efkâr ile Ahmed gönlünün
Her gece bir gûşesinde bin meh-i tâbân yatar (Ahmet Paşa, G.51/5)

O, bir diğere beytinde de özgün düşüncelerin güzel şiirlerin oluşmasındaki önemini sevgili ve onun güzellik unsurları aracılığıyla dile getirir. Şair, ne zaman sevgilinin zülûf ve benlerini bîkr-i fikrinde bir araya getirmeye başlasa ay yüzlü bir şiir güzeli çıkıp gelmektedir:

Düzüp bîkr-i fikrime hoş zülûf ü hâl
Çıka geldi bir mâh-ı sâhib-cemâl (Ahmet Paşa, K.2/72)

Adlî (ö.1512), bir beytinde “Ey ay yüzlü sevgili, hilali senin kaşlarına benzettimse bu, ince düşünceler ve nazik hayaller içerisinde olmamandır.” ifadeleriyle düşüncesinin bârik (incelik), hayalinin ise nazik (zarif) oluşuna dikkat çeker ve bu vasıflar onu, güzel ve hoş bir söyleyişe yöneltmektedir:

Kaşlarına nisbet itdümse hilâli iy kamer
Eyledüm bârik fikir ü bağladum nâzûk hayâl (Adlî, G.79/4)

Necâtî Bey (ö.1509), yaptığı değerlendirmelerde düşüncenin özgünlüğü ve şiirin düşünce dünyasında oluştuğu hususları üzerinde durmuştur. O, Mesih Paşa’ya sunduğu bir kasidesinde el değmemiş, özgün düşünceler içeren şiirini halis bir mücevhere benzetmiş ve bu şiirinin memduhu tarafından kabul edilmeye layık olduğunu dile getirir (Kaya 2012: 208-209).

Revâdur ger ola makbûl-i Hazret
Bu bîkr-i fikr ü bu pâkîze gevher (Necâtî Bey, K.10/30)

Necâtî, “Kabiliyet papağanı, her ay düşünce defterinden bir nazik gazel seçsin.” dediği bir başka beytinde şairlik kabiliyetinin eseri olan nazik gazellerinin düşünce dünyasında oluştuğunu vurgular:

Tâ kim her ayda defter-i efkârdan ede
Tûtî-i tab’ bir gazel-i nâzik intihâb (Necâtî Bey, K.3/37)

Şeyhî (ö.1431?), düşünceyi denize benzettiği bir beytinde şiir yazabilmek için şairin bu fikir denizine dalması gerektiğini söyleyerek düşüncenin bir deniz kadar geniş ve derin olması gerektiğini hatırlattığı gibi şiirin böylesi bir denizde oluşmaya başladığına dikkat çeker:

Pes bahr-i fikre taldum u aldum ele kalem
İtdi dilüme nâtika bu matla’ı hitâb (Şeyhî, K.12/21)

Şeyhi bir başka beytinde de “Fikir müneccimim, şiir ile seyrederek ve o neler söylemişse bahtında onlar çıkmıştır.” diyerek şiirin yine düşünce ile şekillendiğini dile getirir:

Fikrüm müneccimi ki kılur seyr nazm ile
Bu geldi tâli’inde nice ki urdı fâller (Şeyhî, Mus.4-V/7).

15. yüzyıl şairlerinin değerlendirmelerine bakılarak özetle şunlar söylenebilir: Düşünce, şiirde tüm yapı unsurlarının merkezi konumundadır; mânâların, ilhamın hatta şiirin doğduğu yerdir. Fikrin etkileyici ve aydınlatıcı olması beklenir. Yenilik ve orijinallik, fikir için en çok zikredilen niteliklerdir bu nedenle düşüncelerde kimsenin daha önce görmediği güzellikler, süs, parlaklık, cazibe ve bunlardan doğan bir kıymet, üstünlük, etkileycilik bulunur (Çavuş 2019: 244).

Hayalî Bey (ö.1557)'e göre, inci kıymetinde değerli şiirler yazabilmek için doğuştan gelen bir şairlik kabiliyeti gereklidir, böylesi şiirler de ancak kabiliyetli bir şairin düşünce denizinden çıkar. Şair bu düşüncesini bir beytinde “Hayalî'nin kabiliyeti şiir incilerini ortaya saçınca sedefler daha güzel inciler çıkarabilmek için üzüntü ile fikir denizine daldı.” diyerek ifade eder:

Tab‘-ı Hayâlî eyleyicek dürr-i nazm fâş
Daldı sedefler ol gam ile bahr-ı fikrete (Hayalî Bey, G.512/5)

Taşlıcalı Yahyâ Bey (ö.1582), düşünceye dair yaptığı değerlendirmelerde şiirin kıymetini neyin belirlediği ve özgün düşünceye sahip olmanın önemi üzerinde durur. Ona göre özgün düşünce, el değmemiş bir mücevher kıymetindedir, dolayısıyla her ele teslim edilmemelidir, özellikle de kötü niyetli kişilerden uzak tutulmalıdır (Özder 2020: 276). Bir beytinde şiiri mücevher, düşünceyi ise bir sarrafa benzeten şair, bu yaklaşımıyla kıymetli şiirin değerinin ancak düşünce ile anlaşılacağını belirttiği gibi beğenilen, kıymetli şiirlerin düşüncenin ürünü olan şiirler olduğuna dikkat çeker:

Cevâhir-i suhene oldı fikretün sarrâf
Gerek ki kıymetümüz biline olup tahsîn (Taşlıcalı Yahyâ Bey, K.19/48)

Yahyâ, düşüncelerindeki yenilik ve özgünlükle övünür. Onları, henüz hiçbir oymacının elinin değmediği değerli birer mücevher gibi gören şair, bir yandan düşüncelerinin eşsizliğine vurgu yapar öte yandan da böylesi bir mücevheri ancak kendi gibi usta bir şairin işleyebileceğini ima eder:

Bu bîkr-i fikrün oldı gevher-i pâk
Ana irişmemişdür dest-i hakkâk (Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şhr.2/321)

Şair, gönlünü iman nuru ile doldurması gerektiğini kendine telkin ettiği bir başka beytinde ise özgün/söylenmemiş düşüncelerin kötü düşünceli insanlarla paylaşılmaması gerektiğini tavsiye eder:

Bu bîkr-i fikrümü bed-râdan it dûr
Dili kıl nûr-ı îmân ile pür-nûr (Taşlıcalı Yahyâ Bey, Şhr.2/68)

Bağdatlı Ruhî (ö.1605-6), bir beytinde “Kabiliyetim, fikir pazarında gezerek meclisinde saçılmaya layık özel, halis inciler arar.” diyerek inci kıymetinde şiirlerin düşünce dünyasında oluşacağına dair inancını dile getirirken bu eylemin gerçekleştirilebilmesini de doğuştan gelen bir şairlik kabiliyetine sahip olmaya bağlar:

Bâzâr-ı fikre geşt ü güzâr eyleyüp arar
Tab‘um nisâr-ı bezmüne lâyıık le’âl-i hâs (Bağdatlı Rûhî, G.553/5)

Bâkî (ö.1600), yaptığı değerlendirmelerde düşünceyi, şiirin oluşmasına katkı sağlayan bir meleke olması yönüyle ele alır. Bir kasidesinde “Padişahın dağıtmasına layık bir mücevher bulmak eğer mümkün olsa, bu imkân kaynağını ben düşünce külüngümle kazarak çıkartırdım.” diyerek şiirini sultanlara layık bir mücevher olarak görür ve bu kıymette bir şiirin güçlü bir düşünce ile yazılabileceğine inanır:

Nisâr-ı şâha lâyıık mümkün olsa bir güher bulmak
Kazardum tîşe-i endîşe birle kân-ı imkânı (Bâkî, K.5/35)

Şair, bir başka beytinde ise şiirini parlak incilere benzetir ve onları düşünce ipine dizmekten söz ederek yine şiirlerinin düşünce temelli olduğunu vurgular:

Dür dişî vasfında ey dil bagla bir ‘ıkd-ı güher
Lü’lû-yı lâlâ-yı nazmun rişte-i efkâre çek (Bâkî, G.254/4)

Bir başka beytinde düşüncesinin elindeki doğanın kanadının sesi ile güzellikler ortaya koyan kaleminin cızırtılarını bir tutan Bâkî, yine güzel şiirlerinin oluşumunda düşüncesinin etkili olduğunu dile getirir:

Bâkî sarîr-i kilik-i bedâyi’-nigârdur
Şeh-bâz-ı dest-i fikretümün sît-i şeh-peri (Bâkî, G.504/5)

Nef’î (ö.1635)’nin, düşünce ile ilgili poetik beyitleri oldukça fazla olup bu beyitlerde şairin konuyu farklı açılardan ele aldığı görülmektedir. Fahriyeleriyle tanınan şair, sahip olduğu özgün ve güçlü düşünce ile neler yapabileceğini övünerek anlatır ve daha çok düşünce-mana ilişkisi üzerinde durur. O, bir beytinde “Mana ve mazmun mücevherlerinin hazinesini bulup kilidini düşünce elinin yumruk darbesiyle kırdım.” diyerek şiirde mana ve mazmunun varlığını bir mücevher kadar değerli bulur, bunların ise güçlü bir düşünce ile elde edilebileceğinin altını çizer:

Şikest ettim kilidin darb-ı muşt-ı dest-i fikrimle
Bulup derbeste genc-i gevher-i mazmûn u ma’nâyı (Nef’î, K.27/45)

Nef’î’ye göre, şair parlak düşüncelere sahip olmalıdır. O, bir beytinde “Düşüncemin parlaklığı sayesinde mana tapınağı belirginleşti ve şiir sularım ile de hayalimin gül bahçesi suya kandı.” sözleriyle şiirde yer alan güzel manaların bütünüyle belirginleşmesinin ancak şairin parlak düşünceleri ile mümkün olabileceğini belirtir:

Tâb-ı fikrimle sanemhâne-i ma’nâ rûşen
Âb-ı nazmımla gülistân-ı tahayyül şâd-âb (Nef’î, K.31/61)

Bir başka kasidesinde de kendini zamanın Enverî’si olarak gören Nef’î, düşüncesini bir meşaleye benzetir ve bu meşale sayesinde şiirin yatak odası parlak güneşin ışıkları gibi bir parlaklığa ulaşmıştır:

Enverî-i rûzgârım ki şebistân-ı sühen
Şem’-i fikrimle ziyâ-yı neyyir-i rahşân bulur (Nef’î, K.8/33)

Şiirde mana güzelliğini tek başına yeterli bulmayan Nef’î, mana güzelliğinin ancak etkili bir düşünce ile kıymet ve anlam kazanacağını bir beytinde gelin ve damat benzetmesiyle anlatır. Mana gelinine düşüncenin damat olmasıyla birlikte şiirlerinin seçkin bir şekil aldığını belirten şair, bu iki meziyetin ürünü olan şiirlerini ise seçkin olarak niteler:

Vücûda gelmedi nazmım gibi güzîde halef
Arûs-ı ma’nîye endîşe olalı dâmâd (Nef’î, K.30/57)

Şairlik vasıfları arasında güçlü bir düşünceye sahip olmanın önemini, güçlü düşünceler ile şairin neler yapabileceğini bir beytinde külünk benzetmesiyle anlatır. Kendisi bu külünk sayesinde

öylesine bir mücevher kaynağı bulmuştur ki bu kaynaktaki her bir mücevher dünyanın bütün varlığına değecek kıymettedir:

Tîşe-i fikr ile bir kân-ı güher buldum ben
Ki değer her güheri nice cihân mâl ü menâl (Nef'î, K.35 /47)

O, bir başka beytinde “Ben, düşüncenin ok atıcısıyım ki bu ilmin hiçbir pehlivanı benim çektiğim yayı çekmemiştir.” diyerek şairlikte güçlü düşüncenin önemini yine vurgulamış ve bu konuda kendinin erişilemez bir yerinin olduğuna dikkat çekmiştir:

Husûsâ ol hadeng-endâz-ı fikrim ben ki bu fennin
Dahî bir pehlivânı çekmemişdir çektiğim yâyı (Nef'î, K.27/43)

Düşüncelerini özgün olarak niteleyen Nef'î, bir beytinde bu düşüncelerinin gönülle sırdaş olduğunu belirtir ve bu sayede ölü vaziyetteki kelimelere canlılık kazandırabilecek seviyeye geldiğini, bir başka ifadeyle kalıcı şiirler yazmasında özgün düşünceye sahip olmasının önemli olduğunu vurgular:

Müsta'idd oldu anın ile nefehât-ı rûha
Bikr-i fikrim ki harîm-i dilimin mahremidir (Nef'î, K.2/30)

Nef'î, hayal şahininin kanadında güç kalmadığında ankayı, düşünce ağıyla tuzağa düşürür. Bu beyitte, hayalin alıcı kuşunun kanatlarında güç kalmayınca, yani şair, belirli bir süre için esinlenmede tutukluk yaşayınca bu kanatların ikamesi olarak endîşe kanadını takındığını anlatır. Şair burada sanki bir gerileme durumundan dem vurur gibi görünmekte fakat başka bir ilerleyişi işaret etmektedir (Avşar, 2003: 95-96).

Kalmasa ger per-i şâhîn-i hayâlinde mecâl
Târ-ı endîşe ile dâma çeker 'ankâyı (Nef'î, K.44/39)

Nâ'ilî (ö.1666), “endîşemiz” redifli gazelinde ve başkaca beyitlerinde düşünce dünyasının vasıfları ve yeterliliklerine dair değerlendirmelerde bulunur. Bu gazelin bir beytinde kendi düşüncesini eşine az rastlanılan, çok ilginç bir mecmuaya benzetir ve bu mecmuada mananın özü, halis hikmet ve gizli sırların bulunmaktadır:

Lubb-i ma'nî mahz-i hikmet mağz-ı esrâr-ı nihân
Bü'l-'aceb mecmû'a-i kemyâbdır endîşemiz (Nâ'ilî, G.168/2)

Gazelin bir diğer beytinde, düşüncesinin soyut mantık, astronomi, geometri, aritmetik gibi ilimlerle dolu olduğunu belirten şair, bu bilgi ve becerilerle düşüncesinin baştan başa hikmet ve edepten oluştuğuna dikkat çeker:

Mâverâ-yı mantık u hey'et hisâb u hendese
Pây-te-ser hikmet ü âdâbdır endîşemiz (Nâ'ilî, G.168/4)

Nâ'ilî, aynı gazelin son beytinde düşüncesini şiir bahçesinin, taşıdığı renkli manalar ile yeni açmış, taptaze bir gülüne benzetmek suretiyle sahip olduğu düşüncenin yenilik, renklilik ve güzellik vasıflarına işaret eder:

Ma'nî-i rengîn ile bâg-ı suhende Nâ'ilî

Nev-şukufte bir gül-i sır-âbdur endîşemüz (Nâ'îlî, G.168/5)

Ona göre, şiirin mana ve lafız özelliklerinde düşünce önemli bir yere sahiptir. Mana, onun ifade becerisine hayranlık duyar. Düşünce sayesinde meydana gelen bu güzel ifadelerin oluşması için yeri geldiğinde nice olgun manalar feda edilebilir:

Ma'ânî hüsn-i ta'bîrümde hayrândur ki endîşem
Eder bin puhte ma'nâyı fedâ bir lafz-ı hâm üzre (Nâ'îlî, K.23/44)

Nâ'îlî, kalıcı şiirlerle şairin kalıcı olacağına inandığından bunun da güçlü bir düşünce ile sağlanabileceği görüşündedir. Ona göre, düşünce, gücü ve tesiri ile adeta Hz. İsa'nın mucizeleri gibi bir etkiye sahip olmalı, bu etki ile yazdığı şiirlerle şair, adını ölümsüz kılabilirdir:

'Arşa çıkarıp zinde eder nâm-ı bülendim
Endîşesi i'câz-ı Mesîhâ mı değildir (Nâ'îlî, K.15/34)

Bir başka beytinde ise "Akılları karıştıran özgün fikirlerim, bir bakışta Leyla'yı Mecnun suretine çevirebilir." diyerek özgün düşüncenin şairlikteki yeri ve önemine dikkat çeker:

Bir nazarda hîred-âşûbî-i bîkr-i fikrüm
Şekl-i Mecnûna kor isterse eger Leylâyı (Nâ'îlî, K.5/10)

Neşâtî (ö.1674)'nin düşünce ile ilgili yaptığı değerlendirmelere bakıldığında onun kendi şairlik özelliğinden hareketle sıra dışı bir düşünceye sahip olmanın önemi, bu vasıfla şairin neler yapabileceği, şiirin düşünce dünyasında şekillendiği ve düşünme melekesinin ürünü olduğu vb. hususlar üzerinde durur. Bir beytinde sihir derecesinde etkileyici bir düşünce gücüne sahip olduğunu belirten şair, kendini bu meziyeti sayesinde sıra dışı manalar oluşturan bir ressama benzetir. O, bir başka ifadeyle şiirde herkesi aciz bırakacak derecede manalar oluşturma yolunun etkileyici bir düşünceye sahip olmaktan geçtiğine işaret eder:

Sîhr-i endîşe Neşâtî sana mahsûs ancak
Kilk-i i'câz ile sûretger-i ma'nâsın sen (Neşâtî, G.88/5)

Neşâtî, bir diğer beytinde "Düşünce, mucizevî bir üslup göstermeye başlasa, Neşâtî'nin güçlü kabiliyeti sihir derecesinden eserler vermeye başlar." diyerek etkileyici şiirler yazmada düşünce gücünün sıra dışı bir özelliğe sahip olması gerektiği görüşünü yineler:

Şîve-i i'câza kim endîşe âgâz eylese
Tab'-ı pür-zûr-ı Neşâtî böyle sîhr-âsâr olur (Neşâtî, G.29/6)

O, "Düşüncenin çok güçlü şairi benim, şiirlerim taşıdığı güzellik ve hoşluk bakımından herkesi kıskandıran eşsiz bir incidir." sözüyle güçlü bir düşünceye sahip olmayı önemli bir şairlik vasfı olarak görür ve eşsiz ve kıymetli şiirlerin bu özellik sayesinde yazıldığına dikkat çeker:

Benem ol nâzım-ı pür-zûr-ı nizâm-endîşe
Ki letâfetle sözüm reşk-i dür-i yektâdur (Neşâtî, K.22/34)

Neşâtî, bir beytinde şiirlerini şaraba benzetir ve bu şarabın da feyiz şarabı olduğunu belirterek onlardaki ilahî yöne dikkat çeker. O, düşüncesini ise bir geline teşbih eder ve bu şarabın

her damlasının bu gelinin yüzü suyundan oluştuğunu ifade ederken feyz içerikli şiirlerinin oluşmasında da güzel düşüncenin önemine vurgu yapar:

Bâde-i nazm-ı Neşâtî kim şarâb-ı feyzdir
Âb-rûy-ı şâhid-i endîşedür her katresi (Neşâtî, G.127/5)

Bir kasidesinde düşüncüyü suya benzeten Neşâtî, şiir bahçesini bu su ile suladığını ve bu sayede şiirlerinin hep taze ve yeni kaldığını, bir oluk gibi olan kaleminin ise bu suya öncekilerden farklı bir yol açtığını belirterek her dem taze kalacak şiirlerin düşünce dünyasından beslenmesi gerektiğini belirtir:

Âb-ı fikrümle çemenzâr-ı sühan tâze vü ter
Nâvdân-ı kalemüm ana ‘aceb mecrâdur (Neşâtî, K.22/37)

Nâbî (ö.1712)’ye göre şiirde yepyeni, özgün anlamlar oluşturmanın yolu etkili bir düşünce dünyasına sahip olmaktan geçmektedir. O, bu görüşünü bir beytinde “Ey Nâbî, yeni mana haberleri istiyorsan kalemin düşünce dünyasına casus olsun.” demek suretiyle dile getirir:

Nâbiyâ ister isen tâze peyâm-ı ma’nâ
Kalemün ‘âlem-i endîşede câsûs olsun (Nâbî, G.594/5)

Şair, Hayriyye’nin “Sebeb-i nazm-ı nasihatnâme” bölümünde gönlünü bir madene, şiirlerini ise bu madenden çıkan mücevhere benzetir. Bu işi ise düşünce külüngü ile gerçekleştirdiğini ifade ederek kıymetli şiirlerin düşünce gücü ile yazılabileceğine işaret eder:

Kâviş-i tîşe-i endîşe ile
Kâvgâr-ı kalem-i tîşe ile
Çıkarup ma’dan-i dilden yekser
Rişte-i nazma çeküp tâze güher (Nâbî, Hayriyye, 95-96)

Sâbit (ö.1712) ise bir beytinde “Hüner tüccarı olduğumdan düşünce dükkânımı dizi dizi şiir incileri ile donattım.” demekle hünerle söylenmiş şiirlerin inci gibi kıymetli olacağına ve bunların da şairin düşünce dünyasına zenginlik ve güzellik katacağına olan inancını ifade eder:

Ben şâh-bender-i hünerem ki tonatmışum
Silkü’l-le’âl-i nazm ile dükkân-ı fikreti (Sâbit, K.20/29)

Şair, düşüncüyü binaya benzettiği bir başka beytinde, kafiyesi sağlam bir şekilde söylenmiş şiirleri bu binanın temeli olarak görür:

Gazelde kâfiye gerek Sâbit metîn gerek zîrâ
Binâ-yı hâne-i endîşeme temeldür bu (Sâbit, G.277/5)

Edirneli Kâmî (ö.1724), hünerli kaleminden taze ve yeni tarzın dışında şiir yazmamasını ister; zîrâ eski tarzda yazılan bir şiirde düşünce tohumları zayi edilmiş demektir. Şair, bu değerlendirmesiyle şiirin oluşumunda ana etken olarak düşüncüyü görür, bir başka ifadeyle şiirin ilk olarak düşünce dünyasında şekillenmeye başladığına dikkat çeker:

Kâmiyâ eylesün kilik-i hünerver zâyî
Tohm-ı endîşemüzi tâze zemîn olmayıcak (Edirneli Kâmî, G.120/7)

Nedîm'in sözlerinin/şiiirlerinin çok yükseklerden uçtuğunu bir beytinde ifade eden şair, bunun sebebi olarak onun düşüncesinin yücelik ve yüksekliğini göstermek suretiyle çok değerli/beğenilen şiiirlerin engin bir düşüncenin ürünü olduğuna işaret eder:

Kâmiyâ nutkı Nedîm 'ün katı bâlâ-pervâz
Murg-ı endîşesinin şeh-peri sî-reng midür (Edirneli Kâmî, G.56/7)

Nedîm (ö.1730), düşüncüyü şairin sahip olması gereken özellikler arasında sayar ve ona göre güzel şiiirin ortaya çıkmasında düşüncenin önemli bir yeri vardır. O, bir beytinde aşkın feyzine vesile olan Bî-sütun Dağı'nın kaynağına, düşünce külüngü ile ulaşabileceğini söyler:

N'eyledin n'etdin Nedîmâ tîşe-i efkâr ile
Bî-sütûn-ı feyz-i 'aşkın buldun âhir kânını (Nedîm, G.160/9)

Bî-sütun, bilindiği gibi Ferhat'ın, Şirin'e kavuşmak için şehre su getirme adına delmek zorunda olduğu bir dağdır ve edebiyatımızda aşkın sembolü olmuştur (Tezcan, 2009: 1063). Aşka ulaşmayı zorlu bir iş olarak gören Nedîm, ancak düşüncenin gücü ile bu işin üstesinden gelineceğini belirterek düşünceye verdiği önemi gösterir. Şair, beyitte düşünce ile külüngü birlikte zikretmekle düşüncenin gücünden yararlanmak için büyük bir çaba gösterilmesi gerektiğine de dikkat çeker.

O, bir başka beytinde düşüncüyü bir güzele ve hüneri de mimara benzetir. Bu hüner mimarı, her tarafı aynalarla donatılmış bir evin temelini düşünce güzeli için atar. Nedîm, bu benzetmeyle güzel düşüncelerin güzel bir şekilde muhafaza edilmesi gerektiğini anlatmak ister:

Oldu mi'mâr-ı hüner şâhid-i endîşem için
Böyle bir hâne-i âyîneye bünyâd-efken (Nedîm, K.2/4)

Şiiirde daha önce gidilmemiş bir yol açtığını söyleyen şair, bu yolun düşüncenin evinden kabiliyetin gül bahçesine kadar uzandığını söyleyerek yeni şiiirlerinde düşünce ve kabiliyetin etkili olduğunu belirtir. Ona göre, yeni bir tarz oluşturmanın yolu engin bir düşünce ve kabiliyete sahip olmaktan geçmektedir:

Kilk-i 'ayyârın 'aceb nâ-refte râh açdı Nedîm
Hâne-i endîşeden gül-zâr-ı isti'dâda dek (Nedîm, G.60/6)

Nedîm, bir şairin en küçük bir şeyi bile görebilecek ferasette ve karmakarışık düşünceler oluşturabilecek bir yetenekte olması gerektiğine inanır. O, bu düşüncesini, bir beytinde, sevgilinin güzellik unsurlarından da yararlanarak, en küçük şeyleri bile gören, fark eden kendi şairlik kabiliyetinin karmakarışık fikirlerinin yenilik içermesinin nedenini sevgilinin kıvrım kıvrım zülüflerini hayal etmesi sebebine bağlayarak dile getirir:

Hâlet-i şevk-i hayâl-i zülf ile yine Nedîm
Fikr-i pîç-â-pîç-i tab'-ı hurde-bînim tâzedir (Nedîm, G.15/5)

Vahîd (ö.1732-33), "rûz u şeb" redifli kasidesinde, kabiliyetini bir güneşe, düşüncesini onun etrafındaki parlak halkalara, kalbini ise aya benzetir. Elindeki güzel kokulu kalem ve kâğıt ise gece ve gündüzdür. Bu imaja bakıldığında kabiliyet, ısı ve ışık kaynağı olan güneşe teşbih edilerek merkeze konulmuştur. Düşünce, kalp ve yazma eylemi de gücünü bu merkezden almaktadır. Şaire göre, düşünce kabiliyet ile ilişkilidir ve düşünce, kabiliyetin parlaklığı oranında parlak olacaktır:

Mihr tab‘um hâle endîşem zamîrüm mâhdur
Eldeki levhüm ile kilk-i mu‘anber rûz u şeb (Vahîd Mahtumî, K.1/33)

Kendini, daha önce söylenmemiş mânâların meşşatası olarak tanıtan Vahîd, şiiri de bir kıza benzetir. Şairin düşüncesinin iri taneli incileri ise bu şiir kızına cilve yapmaktadır:

Ben o meşşâta-i ebkâr-ı ma‘âniyem kim
Duhter-i nazma ider şevher-i endîşem şeng (Vahîd Mahtumî, K.6/24)

Beyitte şiiri bir kıza benzeten şairin, kendisini de onu süslemekle görevli meşşataya benzetmesi doğaldır; çünkü bu kızın süslenmesi gerekecektir. Bu kız, daha önce görülmemiş süslerle bezenmelidir ki güzelliğine güzellik katılmış olsun. Şair, bunu sağlamak için söylenmemiş mânâları kullanmayı tercih eder. İri taneli inciler gibi kıymetli gördüğü düşüncüyü ise duruma göre kullanmak istemektedir.

Sâmî (ö.1734), yaptığı değerlendirmede düşüncenin ince, zarif yönüne değinir ve kendinin böyle bir düşünceye sahip olduğunu övünerek ifade eder. O, bir beytinde “Mânâya gönülden toz dokunabilir ancak ince düşüncelerime hiç kimse toz konduramaz.” diyerek zarif ve ince düşünce konusunda her şeyden daha çok önem verdiğini vurgular:

Fikr-i bârîkûme toz konduramaz hiç kimse
Zeyl-i ma‘nâya meger tokuna hâtırda gubâr (Arpaemînzâde Sâmî, K.16/112)

Sahip olduğu “fikr-i bârîk” ile övünen şair, bu vasfı şairlik için önemli bir özellik olarak gördüğünü Vahîd’e yazdığı takrizde de yineler ve onun kılı kırk yaran ince bir düşünceye sahip olduğuna dikkat çeker:

Mû-şikâf-i dakîka-i efkâr
Tab‘-i bârîki çün miyâne-i yâr (Arpaemînzâde Sâmî, Mes.1/4)

Yaşadığı dönemde bir süre re‘îs-i şâ‘irânlık görevini de ifa eden Seyyid Vehbî (ö.1736), yaptığı değerlendirmelerde daha çok güçlü bir düşünceye sahip olmanın önemi ve şaire neler kazandırdığı, güzel manalar oluşturmanın düşünce ile mümkün olacağı vb. hususlar üzerinde durur. O, bir beytinde usta bir sihirbaz gibi olan düşüncesi sayesinde Hârût’u bağlayabileceğini ve hasetçilerin kabiliyetlerini ‘dil düğümü’ muskası ile zayıf gösterebileceğini söyleyerek düşüncesinin gücünü göstermek ister:

Fikrümdür öyle sâhir-i Hârût-bend kim
Tab‘-ı hasûda nüsha-i ‘akd-i lisân virür (Seyyid Vehbî, K.32/3)

Şair, beyitte geçen “‘akd-i lisân” ifadesiyle Hz. Musa’nın Cenâb-ı Allah’tan “Dilimden düğümü çöz” (Tâhâ-25) ayetinde belirtilen isteğine de telmihte bulunur. Bilindiği gibi Hz. Musa, Firavun’un karşısında sözünün iyice anlaşılması için böyle bir istekte bulunmuştur.

Bir başka beyitte yine düşüncesinin gücünden söz eden Vehbî, onu bu sefer gaybdan haber veren bir haberciye benzetir ve bu habercinin getirdiği haberlerin ise kalpteki sırlar ile ilgilidir:

Endîşem öyle peyk-i reh-i gaybdur ki hep
Peygâm-ı râz-ı sîne-i kerr ü beyân virür (Seyyid Vehbî, K.32/4)

Düşüncesini ata iyi binen bir haberciye benzeten şair, sözlerinin/şiiirlerinin ise bu haberciye adeta kamçı olduğunu belirterek hızlı bir şekilde düşünce üretebildiğine dikkat çeker:

Peyk-i çâpük-süvârdur fikrüm
Ana bir tâziyânedür sühanum (Seyyid Vehbî, K.22/10)

Vehbî, aşağıdaki beyitte ise düşünce ile mânâ arasında bir ilgi kurar. Şair, düşüncesinin, gülü arzulamaya başlamasıyla mânâ goncasının da yüz şevkle tebessüm dağıtmaya başlayacağını söyleyerek mânânın düşünceye bağlı olarak gelişeceğini ifade eder:

Gonce-i ma'nâ tebessüm-rîz olur sad şevk ile
Çünkü fikrüm ârzû-yı gül be-dâmânî ider (Seyyid Vehbî, G.30/2)

O, bir başka beytinde ise “Ey Vehbî, yeni manalar, diğer şairlere periler gibi naz ederlerken benim fikir kucağıma hemen gelirler.” diyerek mananın düşünce dünyasında oluştuğuna dikkat çekerken bu konuda kendisinin de maharetli olduğunu söyler:

Tâze ma'nâlar gelür âgûş-ı fikre Vehbiyâ
Ehl-i nazma nâz iderlerken perî-veşler gibi (Seyyid Vehbî, G.241/5)

Esrâr Dede (ö.1796), şiirin oluşumunda önce düşüncenin sonra da gönlün etkili olduğu yönünde bir değerlendirmede bulunur. Ona göre, şiirin yüce görüntüleri tertemiz düşünce dünyasında şekillenmeye başlar; olgunluğu ise daha sonra gönül harmanında tamamlar ve orada hasat edilecek hâle gelir:

Fikr-i pâkimde bulur sûret-i lâhût-ı sühan
Hirmen-i dilde olur mâ-hasal-ı kût-ı Sühan (Esrâr Dede, G.196/1)

Bir beytinde şiiri baruta benzeten şair, düşünceyi ise bu barut yığınının ateşleyecek kıvılcıma teşbih eder ve bu şekilde yazılan yani düşüncenin ürünü olan şiirlerin feleği velveleye verecek nitelikte bir etki oluşturacağını belirtir:

Vasf-ı hatla felege velvele saldı tutuşup
Şu'le-i fikrim ile hirmen-i bârut-ı sühan (Esrâr Dede, G.196/4)

Şiirin yüceliğinde düşüncenin önemli bir yeri olduğu görüşünde olan Esrâr, bir dizesinde “Yüce bir mertebeye sahip olan şiir, feyzini benim düşüncemden alır.” diyerek bu düşüncesini belirtir:

Gûş-ı hâmûş eder 'Îsâyı şî'rim Esrâr
Nakş-ı fikrimden alır feyzini lâhût-ı sühan (Esrâr Dede, G.196/6)

Esrâr, bir başka beytinde kendi düşünce gücünden hareketle güçlü bir düşünceye sahip olmanın önemine dikkat çeker. Şair, düşüncesini suskun bakışlarla söyleşen bir pîr olarak görür ve bu hâlini mucizevî bir söyleyişe sahip olan Hz. İsa'ya benzetir:

Pîr-i endişem hamûşân-ı nazarla söyleşir
Sanki Esrâr 'Îsi-i mu'ciz-beyân tasvîridir (Esrâr Dede, G.57/5)

O, bir başka manzumesinde ise aşkla söylediği şiirlerinde düşünceden çok ilahî coşkunun etkili olduğunu, söylediklerinin Allah tarafından kendisine ilham edildiğini belirterek kimi şiirlerin salt düşünce ile söylenemeyeceğini, şairlikte aşkın ve ilhamın önemli bir yeri olduğunu vurgular:

Zann eyleme Esrâr'ı ki dîvân söyler
Yâhud sühanı fikr-i perîşân söyler

Bir harfî benim degil bu kîl ü kâlin
Şi'r ü gazelim cenâb-ı cânân söyler (Esrâr Dede, R.48)

Şeyh Gâlip (ö.1799)'in düşünce ile ilgili dizeleri incelendiğinde onun, konuyu farklı açılardan ele aldığı ve değerlendirmeler yaptığı görülür. Kıvrak, etkili, özgün ve güçlü bir düşünceye sahip olmak ile güzel manalar oluşturmak ve nükteleri çözebilmek arasında bir ilişki olduğu; şiirin öncelikle şairin düşünce dünyasında şekillenmeye başladığı vb. konular, onun üzerinde önemle durduğu hususlardan bazılarıdır.

Bir beytinde belirttiğine göre Gâlip, özgün düşüncelerini eser hâline getirir ve bu şekilde mânâ tılsımını gizli bir hazineyi açar gibi açar. O, bu yaklaşımıyla düşüncenin büyüleyici ve orijinal olması hâlinde tılsımlı bir hazine gibi değerli mânâlar içeren şiirler yazılabileceğine işaret eder:

Efsûnu bîkr-i fikrimin âhir idip eser
Açdım tılsım-ı ma'nîyi genc-i nihân gibi (Şeyh Gâlip, K.13/8)

Şair, güzel mânâlar oluşturmak için düşünce zenginliğini gerekli görür. O, doğuştan sahip olduğu kabiliyetle mânâ ankaları oluşturur. Düşünce ise bir padişahdır ve bu ankaları avlamak için devlet kuşunu alıcı kuş olarak görevlendirir. Onun düşüncesi bir padişahdır ve mânânın ankalarını avlamak için hümâ kuşunu alıcı kuş olarak görevlendirir. Şair, bu benzetmeyle şiirde güzel mânâların güçlü bir düşünce ile oluşturulabileceğini belirtir:

Öyle bir 'ankâ-yı ma'nâyım ki sayda tab'ımı
Şâh-ı endîşem hümâyı şâhbâz eyler bana (Şeyh Gâlip, G.5/2)

Gâlip'e göre, düşünce sadece güzel ve değerli mânâlar oluşturmakla kalmaz, İskender'in seddinden daha aşağı kalmayan sağlamlığıyla da şiirde kusur arayanların fitnelere karşı bir set oluşturur. Şair, bu benzetmeyle şiirin sağlam bir düşünce temeli üzerine inşa edilmesi gerektiğine dikkat çeker:

Olur erbâb-ı ta'nın fitne-i Ye'cûcuna hâ'il
Degil kemter hemân fikr-i metîn Sedd-i Sikenderden (Şeyh Gâlip, G.258/6)

Gâlip, engin ve etkili bir düşünceyi şairlik için gerekli görür. O, Hüsn ü Aşk'ın şairlik ile ilgili bölümünde "(Şair dediğin) fikir şarabının denizine dalabilmeli ve oradan (değerli söz) incilerini çıkartabilmeli." diyerek bu düşüncesini dile getirir:

Deryâ-yı şerâb-ı fikre dalsın
Anı göreyim ki gevher alsın (Şeyh Gâlip, Hüsn ü Aşk, 781)

Şair, Hüsn ü Aşk'ın "Gece ve Kışın Şiddeti Hakkında" bölümünde etkileyici bir gece ve kış tasviri yapar ve bölümün sonunda fikrin yolunun da donduğunu belirterek şiirlerin artık şairlerin

gönlüne düşse kalka gelmeye başladığını, usta şairlerin bile sustuğunu belirtir. Buna karşılık kendisinin, düşüncenin kıvılcımlarıyla oynadığı için şiir yazmaktan geri durmadığını ve diğer şairlerin kendisiyle bir olamayacağını söyler:

Agreb bu ki dondı râh-ı efkâr
Sekteyle gelirdi tab‘a eş‘âr (Şeyh Gâlip, Hüsn ü Aşk, 1370)

Gâlib bana olamazlar enbâz
Ben şu‘le-i fikre eylerim nâz (Şeyh Gâlip, Hüsn ü Aşk, 1372)

Bilindiği üzere nükte, şiirde mânânın geldiği ince noktadır. Nükteli ifadeler ancak iyice düşünülmüş olarak anlaşılabilir. Gâlip’e göre, nükteli ifadeleri yakalayabilmek düşünce zenginliğine sahip olmaktan geçer. Kendisi bu konuda mahirdir. Onun sahip olduğu düşünce, parlak nükteleri, her biri inci gibi olan yıldızlarla dolu gökyüzü gibi ortaya çıkarıp görünür kılar:

Rûşen nikâtı etmede endişem âşikâr
Pür-gevher-i kevâkib olan âsumân gibi (Şeyh Gâlip, K.13/7)

Onun şiirini oluşturan sözler, tıpkı Firdevs cennetindeki köşkler gibi bir yüce makamdan yüz basamak indikten sonra şairin düşüncesinin bahçesine gelir. Kaynağı böylesine güzel ve yüce olan şiirlerinin, sözleri de aynı güzellikte ve kıymette olacaktır:

Kasr-ı Firdevs-i mu‘allâ-yı sühandan Gâlib
Bâg-ı endişeye sad-pâyeye tenezzüldür bu (Şeyh Gâlip, G.271/5)

Şair, aşağıdaki beyitte ise “Söylenmemiş mânâlar şiirime dost olduğundan beri düşünce dünyasının ülkesini çokça dolaşmaya başladım.” diyerek hem yeni mânâ bulmada artık bir sıkıntı yaşamadığını hem de bu sebeple düşünce dünyasında daha çok zaman geçirmeye başladığını ifade eder.

Diyâr-ı ‘âlem-i endişeyi çok cüst-cû kıldım
Olunca âşinâ elfâzıma ma‘nî-i bîgâne (Şeyh Gâlip, G.288/5)

Sonuç

Düşünceyi poetik çerçevede ele alan ve konunun farklı yönlerine değinen şairlerin bu değerlendirme dizeleri eserlerinde dağınık olarak yer almakla birlikte gazellerin mahlas beyitleri ve kasidelerin fahriye bölümleri yoğun değerlendirme bölümleri olarak görülmektedir. Bunların dışında gazellerin farklı beyitlerinde, kasidelerin farklı bölümlerinde, mesnevi, rubai, musammat vb. farklı manzumelerde de bu değerlendirmelerin yapıldığı dize ve beyitlere rastlanmaktadır.

Düşünce kavramı, ilgili poetik dizelerde en çok “fıkr ve endişe” kelimeleriyle karşılanırken bazı dizelerde fıkr kelimesinin çoğulu olan “efkâr”, bazılarında ise fıkr kelimesinden türeyen “fikret” ile karşılanmıştır. Şairler, bu kelimeleri kimi zaman tek başına kimi zaman da tamlama içinde kullanmışlardır. Tamlama içinde kullandıklarında ise “bıkr-i fıkr, fıkr-i bârik, dakâik-i efkâr, fıkr-i pâk, fıkr-i metîn” örneklerinde olduğu gibi ya düşünce kavramının bir özelliğini belirtirler ya da “dükkân-ı fikret, ‘âlem-i endişe, tohm-ı endişe, tîşe-i efkâr, şâhid-i endişe, şevher-i endişe, âgûş-ı fıkr, şu‘le-i fıkr, bâg-ı endişe” örneklerinde olduğu gibi bir teşbih unsuru ile birlikte kullanarak konunun farklı yönlerine dikkat çekerler.

Yapılan değerlendirmelerde şairler, düşüncenin daha önce söylenmemiş olmasını/özgünlüğünü yani “bikr-i fikr”i önemli görmüşlerdir. Onlar, özgün düşüncenin önemine dikkat çekerken bu tarz bir düşüncenin şiire canlılık kazandıracığı, gönle güzellik katacağı, tılsımlı manalar oluşturacağı, güzel, değerli ve beğenilen şiirler yazmaya vesile olacağını da vurgulamışlardır.

Düşüncenin güçlü olması veya güçlü bir düşünceye sahip olmak, şairlerin üzerinde durdukları ve önemsedikleri bir başka husustur. Güçlü bir düşünceye sahip olmakla iftihar eden şairler, bu sayede kıymetli şiirler yazdıklarını, güçlü düşüncenin ürünü olan şiirlerin şairinin adını yaşatacağını ve eleştirileri önleyeceğini, değerli ve güzel mana ve mazmunlar oluşturmanın, yeni tarzda şiirler yazmanın yine güçlü düşünceler sayesinde mümkün olacağını ifade etmişlerdir.

Şiirin ne şekilde yazıldığı veya şiirin nerede oluştuğu sorusunu şairler düşünce kavramıyla ilişkilendirerek cevaplamışlardır. Onlar, yaptıkları değerlendirmelerde şiirin ve yeni anlamların, şairin düşünce dünyasında şekillenip oluştuğu yönünde görüş belirtmişler; bir başka ifadeyle şiirin düşüncenin ürünü olarak görmüşler ve bu şiirlerin bir değer taşıdığına işaret etmişlerdir.

Güzel düşünceden güzel şiirlerin oluşacağı, bu sebeple güzel düşüncelerin muhafaza edilmesi gerektiği; kıvrak bir düşüncenin kolay yazmaya vesile olduğu; ince/dakık/bârik düşünce ile güzel ve kıymetli şiirlerin yazılacağı; düşünce sayesinde şiirin yücelik kazanacağı; şiiri düşünce dünyasında oluşturmanın da bir kabiliyet işi olduğu; düşüncenin hikmet, edep, sır ve daha başka ilimlerle desteklenmesinin önemi vb. konular, şairlerin düşünce-şiir bağlamında yaptıkları değerlendirmelerde varılan diğer sonuçlardır.

Kaynaklar

- Ak, Coşkun (2001). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Akalın, L. Sami (1984). *Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Akalın, Şükrü Haluk vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Akkuş, Metin (2018). *Nef'î Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57741,nefi-divanipdf.pdf?0> (E.T: 29.03.2020).
- Avşar, Ziya (2003). Nef'î'nin Hayal Kavramına Yaklaşımı. *Bilig Dergisi*. S.24, s.89-114.
- Ayverdi, İlhan (2006). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. C.1. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Bolat, Salih. “Şiir ve Düşünce İlişkisi”. <https://www.aymavisi.org/Edebiyat/Siir%20Ve%20Dusunce%20iliskisi.html> (E.T: 24.8.2020)
- Bayram, Yavuz (2018). *Adlî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59923,adli-divanipdf.pdf?0> (ET: 15.04.2020).
- Bilkan, Ali Fuat (1997). *Nâbî Dîvânı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Biltekin, Halit (2018). *Şeyhî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0> (ET: 20.05.2020).

- Cömert, Bedrettin (2012). “Şiirde Düşüncenin Payı ve Görevi”. *Şiir Sanatı*. Haz. Yaşar Nabi Nayır-Salih Bolat. 187-192. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Çağbayır, Yaşar (2007). *Ötüken Türkçe Sözlük*. C.2. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Çapan, Pervin (1993). 18. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi. *Basılmamış Doktora Tezi*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavuş, Mehmet Fatih (2019). 15. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinin Poetikası. *Basılmamış Doktora Tezi*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1977). *Yahyâ Bey Divan (Tenkidli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dikmen, Hamit (1991). Seyyid Vehbî ve Divanının Karşılaştırmalı Metni. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Doğan, Muhammed Nur (2008). *Hüsn ü Aşk*. İstanbul: Yelkenli Yayınevi.
- Erişen Yazıcı, Gülgün (1998). Edirneli Kâmî ve Divanının Tenkitli Metni. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi SBE.
- Erkal, Abdülkadir (2009). *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*. Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Felsefe Terimleri Sözlüğü*, <https://sozluk.gov.tr/> (E.T: 21.09.2020).
- Erol, Kemal (2014). “Bir Dava ve Toplum Adamı Olarak Necip Fazıl’ın Fikir Çilesi”. *International Journal of Languages Education and Teaching*. S.3, s. 63-77.
- Gariper, Cafer (2010). “Şiirde Duygu-Düşünce Diyalektiği ve Bahtiyar Vahapzade’nin Şiiri”. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. S.57, s.87-100.
- Horata, Osman (1998). *Esrâr Dede Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Divanı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, Haluk (2019). *Nâ’îl-i Kadîm Dîvân*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67155,naili-i-kadim-divanipdf.pdf?0> (E.T: 20.06.2020).
- Kahraman, Bahattin (1995). Vahîd Mahtumî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Eserlerinin Tenkitli Metni. *Basılmamış Doktora Tezi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kale, Özlem (2014). “Düşün Seli Şairinin Düşündürdükleri”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 7/29, s. 481-490.
- Kalkışım, Muhsin (1992). *Şeyh Galip Divanı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kanar, Mehmet (2009). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.

- Kaplan, Mahmut (2019). *Neşâtî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67330,nesati-divanipdf.pdf?0> (E.T: 12.07.2020).
- Kaplan, Mahmut (2019). *Hayriyye*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67684,nabi-hayriyyepdf.pdf?0> (E.T: 17.08.2020).
- Karacan, Turgut (1991). *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Kaya, Bayram Ali (2012). “Necâtî Bey’in Şiir Anlayışı”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*. S.27, s. 143-218.
- Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. (2006). Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin (haz.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutlar, Fatma Sabiha (2004). *Arpaemînzâde Mustafa Sâmi Divanı*. Ankara.
- Küçük, Sabahattin (1994). *Bâkî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Macit, Macit (1997). *Nedim Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mutçalı, Serdar (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Özder, Deva (2020). “Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanında Şiir Anlayışı”. *TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*. S.20, s.234-280.
- Parlatır, İsmail vd. (2006). *Lügat-ı Cûdî*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1992). *Ahmet Paşa Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1992). *Necati Bey Divanı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tarlan, Ali Nihat (1992). *Hayâlî Bey Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Tezcan, Nuran. (2009). “Bîsütun Dağı ve Husrev u Şîrîn Mesnevisindeki İzdüşümleri”. Bilkent Üniversitesi Türk Edebiyatı Bölümü. <http://tebsite.bilkent.edu.tr/nuran/9-BisutunDagi.pdf> (E.T: 28.02.2019).
- Tolasa, Harun (1983). *Sehî, Latîfî, Âşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16.YY’da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Topaloğlu, Bekir (1998). “Hûri”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. C.18. s.387-390. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tunç, Mustafa Şekip (1946). “Şiir ve Fikir”. *Büyük Doğu*. 17, 6.
- Üzgör, Tahir (1990). *Türkçe Divan Dîbâceleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yılmaz, Ozan (2019). *Ferheng-i Şu ‘ûrî*. C.1. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.